

ОПТИКА РЕЖИМІВ СИГНІФІКАЦІЇ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ КОНЦЕПТІ С. ЛЕША: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено аналізу режимів сигніфікації та їхніх соціокультурних контекстів. Досліджено роботи сучасного британського дослідника С. Леша. Исторична динаміка режимів сигніфікації демонструє єдність процесів вироблення та споживання з урахуванням специфіки вироблення та споживання об'єктів культури. Перенесення наголосу з теми навколо виробництва та відповідних їй способів розподілу праці, режиму накопичення та форми капіталу (К. Маркс, Е. Дюркгейм та М. Вебер) виявляє автономність виробництва, сприйняття та інституційного функціонування об'єктів культури. Доведено, що кожен з досліджуваних елементів режиму сигніфікації має відповідну форму організації візуальних практик.

Ключові слова: оптика, режим сигніфікації, постмодернізм, Скотт Леш.

Проблема співвідношення соціального, культурного, семіотичного, візуального є одним із базових завдань сучасної гуманітаристики. Міждисциплінарний підхід до цього кола проблем розробляли такі теоретики, як Р. Барт, У. Еко, Н. Мірзоев, І. Рогофф, М. Фуко. Власний підхід до розуміння динаміки культурних парадигм їх семіотичного та візуального вимірів висвітлено у працях англійського дослідника С. Леша. Завданням нашого дослідження є вивчення специфіки оптики режимів сигніфікації у постмодерністському концепті С. Леша та обґрунтування адекватності культурологічного підходу.

Проблематизація соціологічного підходу до вивчення постмодернізму

Робота англійського дослідника Скотта Леша вражає масштабом і рівнем узагальнення, надто претензійним для постлогоцентричної науки, систематичним розглядом постмодернізму. Хоча у назві визначено соціологічну позицію дослідника постмодернізму, логіка самої роботи свідчить про обмеженість позиції соціології як науки. Оскільки з концепту самого С. Леша випливає, що автономність соціології є наслідком крайньої форми диференціації соціального та культурного доби Модерну. Відповідно, сам постмодернізм як процес де-диференціації спрямований на підриг автономії соціального, а, відповідно, доміанти соціологічного підходу. С. Леш на початку своєї роботи наголошує на тому, що постмодернізм – це явище культури, культурної парадигми Постмодерну. Він зазначає, що соціальним і, більш того, навіть економічним феноменом є лише постіндустріалізм. Але останній як соці-

ально та навіть економічно навантажений феномен є ірраціональним залишком капіталістичної економіки. Наявність, і навіть обов'язковість, цього залишку полягає в тому, що де-диференціація є базовою тенденцією Постмодерну, але лише тенденцією, а не досягнутим станом.

Наскільки парадигмальна несумісність постмодернізму та постіндустріалізму є припустимою? Для Ж.-Ф. Ліотара, одного з фундаторів філософського обґрунтування специфіки постсучасної ситуації, постмодернізм і постіндустріалізм були різко розмежовані. С. Леш намагається обґрунтувати їхню єдність. Тим самим він підриває домінанту соціологічного підходу.

Соціологія є класичною наукою доби Модерну. С. Леш вважає, що вона утворилась у тому парадигмальному зсуві, що й епістемологія, етика та естетика. Він підкреслює, що соціальні науки стали можливі лише після романтичної реакції проти просвітницького культу Розуму. Це означає, що певне предметне поле науки почало орієнтуватися лише на соціальні чинники поза культурними закономірностями, а також розрив класиків соціології з «реалістичною соціологією» та «раціоналістичною етикою». Розрив означає, що в науці мова йде не про достовірність соціологічних тверджень, а про їхнє джерело. Останнє полягає в таких специфічних феноменах, як клас і нація. Закони цієї сфери втрачають претензію на загальну універсальність, на які ще претендували такі концепти, як «природа» та «реальність». Відповідно форми культури, зокрема теоретична та етична, є «частиною такої форми життя», як соціальний клас, а тому орієнтується на «власні внутрішні правила». Соціологія

модернізму припиняє бути гетерономною, хоча вона зберігає тематичний та концептуальний зв'язок із деякими соціальними науками.

Соціологія інституалізувалася на початку ХІХ ст., але пізніше за економіку, яка відпрацювала свою предметну сферу ще у ХVІІІ ст. Більшість провідних соціологів доби її інституалізації вже працювали в тій концептуальній сітці, що була легітимована економічною наукою, це по-перше. Такі поняття, як індивід, інтерес, виробництво, споживання, товарообіг, вже були загалом очевидні для західного суспільства ХІХ ст. По-друге, соціологія була адекватна реаліям індустріального суспільства, а тому для більшості представників класичної соціології базове коло проблем кружляло навколо тем виробництва та відповідного йому способу розподілу праці, режиму накопичення та форми капіталу (К. Маркс, Е. Дюркгейм та навіть М. Вебер). Характерною ознакою всіх цих процесів є «чітко визначений часовий вимір».

Динаміка режимів сигніфікації культурних парадигм

На противагу режиму накопичення С. Леш звертається до аналізу режиму сигніфікації, що зорієнтований розглядати, по-перше, єдність процесу вироблення та споживання, по-друге, вироблення та споживання «об'єктів культури». С. Леш у своєму методологічному вступі не дає детального пояснення такій класифікації. Але загалом із цією позицією можна погодитися: друге впливає з першого, оскільки споживання – це не лише додаток до процесу сфер вироблення та економіки як вироблення ринків збуту.

Соціологічний і, тим більш, економічний підхід не вловлюють те, що споживання – це процес вироблення потреб, а отже, самої людини. Жорстка критика «суспільства споживання» [1] (Ж. Бодріяр) мала об'єктивні підстави, оскільки цей тип суспільства був зорієнтований на абсолютизацію моменту вироблення як створення речей. Але з суворими, майже есхатологічними висновками такої критики не можна погодитися цілком. Справді, людина потрібна індустріалізму насамперед як виробник речей. Однак лише індустріальне суспільство націлено на екстенсивне розширення. Постмодерні і навіть постіндустріальні зрушення повною мірою не задовольняються лише розширенням у ширину (тобто освоєнням територіально нових ринків збуту), а починають вимагати розширення в глибину – тобто розширення споживацьких потреб суб'єктів ядра модерної культури. Тим самим процес споживання

з економічної площини (розширення ринку збуту) переміщується в культурну площину (виробництво нових потреб у людини, а, отже, культивування іншого типу людини), а, отже, в економіку культури як сферу виробництва людини. Тим самим, модерна диференціація виробництва та споживання перетворюється на постмодерну дедиференціацію соціального і культурного. Адже культивування певного зразка людини можливе не за логікою абсолютизації суб'єкт-об'єктної опозиції доби Модерну, а за умов створення і споживання «об'єктів культури», що зорієнтовані на інший режим сигніфікації. Тим самим економіка втрачає жорстку прив'язаність до соціальної сфери і стає «економікою культури», що має підтримку, за С. Лешем, у «способі сигніфікації».

За його термінологією, не слід плутати «режим сигніфікації» і «спосіб сигніфікації». Перше поняття дорівнює за змістом культурній парадигмі та її історичним іноформам. В першу чергу, у нього чітко окреслені Премодерн, Модерн та Постмодерн: «Культурна гегемонія панівного класу в пре-модерних спільнотах здійснювалася через символічні системи, які були повні значень і змістів, населені богами та демонами. У модерних соціумах культурне домінування здійснювалося через уже вивернуті та абстрактні ідеології лібералізму, рівності, прогресу, науки тощо. Домінування в постмодерному капіталізмі здійснюється через символічне насилля, що навіть більш викручене, більш детериторизоване, чий мінімальні основи відкинута. Це маніфестування простором, часом та ідеологією» [4, р. 15]. Будь-яка культурна парадигма або «режим сигніфікації» містить два внутрішні, пов'язані між собою елементи: «економіку культури» та «спосіб сигніфікації». Складу елементів самої «економіки культури» С. Леш дає чітке визначення:

- 1) особливі взаємозв'язки у створенні об'єктів культури;
- 2) особливі умови сприйняття об'єктів культури;
- 3) особливі інституційні рамки, що виступають посередниками між створенням об'єктів культури та сприйняттям;
- 4) особливий спосіб, за допомогою якого відбувається обіг об'єктів культури [2, с. 11–12].

Епітет «особливий» не лякає С. Леша надмірною кількістю його застосування. Спосіб сигніфікації визначається більш просто, але є також не настільки простим для розуміння. Він як компонент режиму сигніфікації покликаний показувати, як «об'єкти культури залежать від особливих відносин між означником (звук, образ, слово або твердження), означуваним (концепт чи значення)

і референтом (об'єкт у реальному світі)» [2, с. 12]. Англійський професор виокремлює такі історичні модифікації способів сигніфікації: готика, бароко, реалізм, модернізм, постмодернізм. Культурно-історично обумовленість способу сигніфікації свідчить про динамічність міри диференціації та інтеграції означника, означуваного та референтом.

С. Леш виокремлює дві форми режиму сигніфікації: модернізацію та постмодерну де-диференціацію. Специфіка режиму сигніфікації модернізації полягає в диференціації. Остання складається з трьох фаз: примітивної, релігійно-метафізичної та власне модерної. Свою класифікацію періодів диференціації С. Леш уподібнює до досліджень психології розвитку Ж. Піаже. Найбільш детальною розробкою теорії модернізації, на його думку, є естетика І. Гегеля.

На першій стадії, за С. Лешем, диференціація відбувається, але її результати ще не є наочними. Вона не підриває вихідну єдність «ритуалу та соціального». Лише містична фігура шамана вказує на наявність того та іншого світу. Але їхня невизначеність свідчить про те, що його функції не стали «відокремленими та спеціалізованими». Тотальна єдність культурного на примітивній стадії дуже не в значній варіації уможлиблює розрізненість означника та означуваного. Це незначні відтінки єдиної реальності.

Релігійно-метафізична стадія характеризується розривом соціального та культурного, профанного та сакрального. Міра цього розриву неоднозначна в різних типах релігії: в християнстві він є більшим, ніж у політеїзмі, а в протестантизмі – більшим, ніж у католицизмі. Але в цілому на цій стадії культурне дорівнює релігійному. Інші форми духовної культури є нерозщепленими під приматом релігійного.

Способом сигніфікації на цьому етапі є символізм, що передбачає диференціацію означника та означуваного. Однак підстава розрізнення означника та референта стає можливою лише в найбільш раціоналізованих варіантах релігії, зокрема у християнстві, і то переважно в інтелектуальному колі елітарної страти священників. Можна припустити, що заборона на зображення образів бога в таких ієрархіях цінностей зумовлена жахом розриву референту та означника, що назріває мірою диференціації та раціоналізації культурної парадигми загалом. Можна дійти висновку, що С. Леш намагається описати можливість диференціації в умовах Премодерну.

Наступна форма режиму сигніфікації, для англійського професора, є власне модерною. На цьому етапі диференціація досягає свого апогею

і стає власне модернізацією. С. Леш визначає декілька етапів модернізації, характеризуючи їх за специфікою способів сигніфікації. Першим етапом модерної диференціації стає Ренесанс, що являє собою форму диференціації не лише соціального і культурного, а й культурного у собі. Відтепер секулярна культура диференціюється від релігійної та існує поруч із нею. Ознакою відокремлення секулярної культури є спеціалізація її полів: теоретичного, естетичного та етичного.

Способом сигніфікації, що позначає цей етап модернізації, стає реалізм. Відповідно до внутрішньої структури секулярної культури С. Леш постулює наявність трьох варіацій реалізму: епістемологічного, естетичного та наративного. Незалежно від модифікації культурної форми, кожен із варіантів реалізму як способу сигніфікації є формою розмежування означника та референта. Воно виявляється у становленні крайньої форми абсолютизації суб'єкт-об'єктної опозиції, що передбачає розчинення до прозорості параметра означуваного. Можливість прямого відображення означником референта полягає в тому, що в означуваного немає власного сенсу.

Естетичний реалізм культивує прозорість як режим бачення прямої перспективи. С. Леш пояснює підстави зображення тривимірного об'єкта у двовимірному світі: лінії від об'єкта проходять крізь двовимірний простір (що є «вікном у світ» за Л. Альберті) і сходяться в середині ока. Оскільки не символ реальності (викривлена перспектива), а репрезентація, остільки мають значення пропорції та перспектива на наукових засадах. Абсолютизація позиції суб'єкта фіксує у відображенні об'єкта певний ракурс погляду на світ як «картину світу» (М. Гайдеггер).

«Епістемологічний реалізм» [2, с. 15] забезпечує можливість ідей репрезентувати природу. Англійський професор підкреслює, що природний закон передбачає систематичну диференціацію соціального та культурного.

«Наративний реалізм» є приматом психологічної причинності в суб'єктивній сфері. Причину можна ототожнити з рисами характеру або цілями, наслідки – з діями героїв. Тут абсолютизується настанова правдоподібності та передбачувальності, зазначена Аристотелем, і елімінується випадковість, яка відіграватиме значну роль у постмодернізмі. Пошук основ моралі здійснюється у природних мотивах і здоровому глузді.

Умовою виникнення реалізму як способу сигніфікації є такий елемент економіки культури, як обіг об'єктів культури. Наприклад, вивільнення

корпорації митців з-під влади цехової організації можливе лише за умов ринкової форми обігу об'єктів культури. Тому виникнення ринків символічної продукції є передумовою становлення полів культури, як це доводить французький соціолог П. Бурдьє. У ранніх своїх роботах він навіть не розрізняє ці поняття. Проблеми співвідношення «ринку» та «поля» у працях П. Бурдьє С. Леш присвячує цілий розділ своєї роботи.

Модернізм англійський дослідник визначає як такий спосіб сигніфікації, де автономізація секулярних сфер культури отримує претензію на автономність. У цьому сенсі культура стає завершеним явищем. У такому контексті пояснення модернізму С. Леш підкреслює відмінність між формулюванням Ф. де Соссюра та М. Вебера. Якщо фундатор теорії синхронії та діахронії вживає термін «самореферентність», то автор концепту «духу капіталізму» звертається до поняття «самовизначеність». С. Леш пише, що йому ближчий термін М. Вебера, оскільки процес сигніфікації не зводиться до відносин між означником та означуваним і правил, що їх поєднують. Тим більш, що означники не є самореферентними, тобто їхній взаємозв'язок залежить від них самих. Він пояснює свою тезу на прикладі модерністського живопису, образи якого не зводяться до відносин з їхніми референтами, але не можна його зводити і до відносин із самим собою.

Отже, модернізм як спосіб сигніфікації дорівнює самовизначеності: об'єкти, що входять у сферу культури, відповідають нормам цієї сфери. Так, у науковій сфері твердження залежать не від відображення реальності, а від аргументів та фактів, наведених у теоретичному дискурсі. Недарма концепти «конвенціоналізм» та «культурна парадигма» народжуються у сфері філософії науки, а після екстраполюються на культуру в цілому.

Можна припустити, що етап модернізму означає, що кореляція між процесами створення та сприйняття об'єктів культури набула не лише форми обігу між об'єктами культури, а й отримала певні інституційні форми. До таких форм можна віднести виникнення модерних форм публічного простору, де ці об'єкти культури експонуються, спеціалізованих навчальних закладів, становлення «соціальної структури полів культури» (терміни П. Бурдьє).

Оптичні режими способів сигніфікації

Завершуючи наше дослідження, зупинимося ще раз на порівнянні таких способів сигніфікації, як модернізм і постмодернізм. Модернізм для нас є важливим як остання та найбільш

довершена форма диференціації, тоді як постмодернізм є першим способом сигніфікації як де-диференціації. Важливим моментом у їхньому порівнянні є організація та роль візуальних практик.

Отже, модернізм є дискурсивним способом сигніфікації, тоді як постмодернізм – фігуральним. Це означає, що домінантною культурною формою в першому випадку є дискурс з перевагою слова над образом, натомість постмодернізм культивує візуальний образ, що превалює навіть над літературним образом.

Відповідно, модернізм наголошує на формальних якостях об'єктів культури, а постмодернізм знецінює формалізм та його абсолютизацію означуваного. Означники також втрачають свою самодостатність і стають виправданням банальності повсякденного, наповнюються прирученою чарівністю «домашнього побуту».

Важливим для розуміння співвідношення модернізму та постмодернізму є проблема раціональності. З одного боку, модернізм існує поза «універсумом докси» в «універсумі дискурсу». Останній дає підстави як для ірраціоналістичного пафосу Ф. Ніцше та Д. Белу, так і для виправдання раціоналізму Т. Адорно та Ю. Габермасом. С. Леш вважає, що автономність «форм життя» модернізму дає підстави для обох стратегій. Проте результуюча його пояснень доводить, що модернізм пропонує раціоналістичний погляд на культуру. Тоді як крайня автономія соціального може набути вигляду «броунівського руху» соціальних форм. Саме тому стають потрібними раціоналістичні конструкти соціології, що вибудовують потужні логічні каркаси соціальної теорії, щоб прояснити вирування соціуму, що втратив свою звичність та очевидність. Протилежні стратегії вибудовує постмодернізм. Якщо він у своїх релятивістських прагненнях може знайти місце для підстав раціональності (хоча однозначність домінування Его над Ід не може бути безсумнівною), проте він має лише одну категоричність – заперечення дидактичного тому раціоналізму, що був йому притаманний з доби Просвітництва.

Позиція «універсуму дискурсу» підкреслює важливість тексту культури, навіть її текстоцентричних засад. Це означає зсув принципу систематичності в бік організаційного принципу структури, «законів діалектики» (з єдністю протилежностей) в гру означуваного та означника. Постмодернізм переформулює головне питання модернізму, для нього більш важливим є не що текст означає, а що текст робить. У цьому контексті стає зрозумілим, що естетика

інтерпретацій модернізму наголошувала не лише на відмінності між означником та означуваним, а й на дистанції між глядачем та об'єктом культури. В цьому сенсі вона була певною мірою послідовником реалізму як способу сигніфікації. Останній також підкреслював самодостатність глядача як суверенного суб'єкта, чий погляд на світ визначає ракурс, а отже, своєрідність «картини світу» [3, с. 41]. Проте прозорість погляду була підставою відображення як симетричності між трансцендентальним суб'єктом та реальністю. Несиметричність погляду глядача, що більш зосереджений на грі означника та означуваного, між тим слугувала підставою збереження дистанції до референта в способі сигніфікації модернізму. Постмодернізм виступає з позиції невілювання меж між глядачем та об'єктом культури,

включення глядача через миттєве спрямування його бажання в об'єкт культури. Тож не естетика інтерпретацій, а естетика відчуттів стає основою постмодернізму як способу сигніфікації, постмодерної форми «економіки культури», оскільки режим де-диференціації спрямований на елімінацію меж між процесами створення, сприйняття та обігу об'єктів культури.

Отже, можна дійти висновку, що кожний режим сигніфікації має власні налаштування оптики. Відповідно, в режимі сигніфікації постмодернізму не можна абсолютизувати соціологічні методи дослідження, оскільки вектор де-диференціації можна пояснити лише на засадах культурологічного підходу. Тому спосіб організації візуальних практик постмодернізму набуває ознак фігуративності.

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления [Электронный ресурс] / пер. с фр. Е. Самарская // Электронна бібліотека. Центр гуманітарних технологій. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3464/3470#contents>. – Заглавие с экрана.
2. Леш С. Соціологія постмодернізму / пер. з англ. Ю. Олійник. – Львів : Кальварія, 2003. – 344 с.
3. Хайдеггер М. Время картины мира / пер. с нем. В. Библихин // Время и бытие: Статьи и выступления. – М. : Республика, 1993. – С. 41–63. – (Мыслители XX века).
4. Lash S., Urry J. Economies of Sign and Space. – London : Sage Publications Ltd, 2002. – 321 p.

O. Pavlova

THE OPTICS OF THE SIGNIFICATION MODES IN S. LASCH'S POSTMODERNISM CONCEPT: SOCIO-CULTURAL DIMENSION

This article analyzes signification regimes and their socio-cultural context, with the works of contemporary British researcher S. Lash used as the theoretical basis of the study. According to Lash, sociology is a classic science of the Modern period, and it was formed in the paradigm shift of epistemology, ethics, and aesthetics. Lash stresses that social sciences have become possible only after the Romantic reaction against the Enlightenment cult of mind. It means that a particular subject field of science started to focus only on social factors beyond cultural patterns, such as nation and class. S. Lash claimed that the majority of the leading sociologists worked on those conceptual concepts that had been already legitimized by the economic science. Sociology was adequated to the realities of the industrial society and thus, for important issues of classical sociology, were circling around the topics of production and corresponding with its method of labour division, the accumulation mode, and the forms of capital (K. Marx, E. Durkheim, and M. Weber). In contrast to absolutisation of the subject-object opposition and according to its accumulation mode, S. Lash referred to the analysis mode of signification which firstly focused on the unity of the production and consumption processes; and secondly, approached production and consumption of "cultural objects." That is why cultural studies have become an important part of human science. S. Lash claims that any cultural paradigm or "regime of signification" has two internal and interlinked elements: "cultural economy" and "the mode of signification." Modification of one of its integral parts leads to the modification of the other and the whole paradigm itself. Lash distinguished two forms of "regimes of signification": modern differentiation and postmodern de-differentiation. It is being proved that each of the signification regime elements has the appropriate form of visual practice organization.

Keywords: optics, signification regime, postmodernism, Scott Lasch.

Матеріал надійшов 20.10.2016